

PREDAVANJE POD NASLOVOM **PHILOSOPHICAL DIALOGUE OF THE RELIGIONS, INSTEAD OF CLASH OF CIVILIZATIONS, IN THE PROCESS OF GLOBALIZATION: AN ATTEMPT AT A SYNTHESIS FROM AN ISLAMIC PERSPECTIVE** PROF. DR. ENES KARIĆ ODRŽAO JE 20. OKTOBRA 2000. NA EXPO SUSRETIMA U HANNOVERU, NJEMAČKA. NAŠ ČASOPIS OVO PREDAVANJE DONOSI U CIJELOSTI NA BOSANSKOM JEZIKU.

FILOZOFIJSKI DIJALOG RELIGIJA UMJESTO SUKOBA CIVILIZACIJA U PROCESU GLOBALIZACIJE (POKUŠAJ SINTEZE SA ISLAMSKOG MOTRIŠTA)

Dr. Enes Karić

Dopustite mi malo patetike na početku, te bih odmah kazao da mi je drago što je organizator ovog našeg susreta zadao upravo ovu temu. Da sam ja osobno birao temu za ovaj simpozij, izabrao bih upravo ovakvu ili sličnu. Dakako, za moje oduševljenje ovom temom ima nekoliko razloga, a možda je najznačajnije u svemu tome iskustvo moje domovine, kako skorašnje njeno iskustvo tako i ono iskustvo koje ta zemlja u svome pamćenju nosi tokom skoro jednog milenija.¹

Drugi razlog koji ću ovdje odmah spomenuti (jer, moj će tekst, zapravo, podrobno taj razlog objasniti) jesu atomske, hidrogenske, neutronske i ko zna kakve sve druge globalno opasne bombe.

Danas svi vjernici u Boga posjeduju sve te bombe: i kršćani, i jevreji, i budisti, i muslimani. Stoga, proces današnjeg vala globalizacije trebalo bi čitati u kontekstu rađanja jedne planetarne ideologije sporazumijevanja i dijaloga koji bi nudio perspektivu "rađanja spasonosnog". Ukoliko dobro tumačim jedan Helderlinov stih, to "spasonosno" danas opstoji odmah uz mnogolike opasnosti savremenog

svijeta. To spasonosno treba afirmirati, pomoći mu da zadobije puno pravo građanstva.

Današnji proces globalizacije uspjeh će bude li on jedna misija "rađanja spasonosnog" za sve minerale, za sve biljne vrste, za sve životinjske vrste, te, napokon, za sve čovječanstvo... Rekao bih čak i to da je itekako potrebno da današnji proces globalizacije uzme u zaštitu i Mjesec, i Zemlji najbliže nebo.² Jer, samo onaj koncept globalizacije koji misli na Cjelinu ima šanse da uspije.

Globalizacija koja će biti isplanirana kao *globalizacija gospodarenja i moći* na samom početku osuđena je na propast. Jer, unatoč novozavjetnoj maksimi: "Ko tebe kamenom, ti njega kruhom!" ,čovjek je kroz povijest uvijek na kamen odgovarao kamenom!

Bude li došlo, ma s koje strane svijeta, do *globalizacije gospodarenja i moći*, protiv takve globalizacije pokrenut će se ustanci i ratovi, na rat će se odgovoriti ratom. *Globalizacija gospodarenja i moći* doživjet će neuspjeh baš kao što je i kolonijalizam, kao jedan krivo domišljen i eurocentrično orijentiran projekt globalizacije gospodarenja i moći, propao.³

العولمة في

The Dark Side
of
Globalisation

بقلم الدكتور / منصور زويد المطيري

1:30 – 2:15 p.m. Prof. Dr. ENES KARIĆ

Philosopher, University of Sarajevo, Sarajevo,
Bosnia-Herzegovinaالعولمة الاقتصادية
أهي حتمية أم مجرد خيار؟Dialogue of the Religions,
of Civilizations, in the Process
An Attempt at a Synthesis
perspective"

PETER KOSLOWSKI

Director, The Hannover Institute

for Philosophical Research, Hannover, Germany

27

"Philosophical Dialogue of the Religions,
Instead of Clash of Civilizations, in the Process**Religije kao najnutarniji dijalog Boga
i čovjeka**

Neka mi se, prije svega, dopusti da danas ja sam osobno analiziram rečenicu "**Philosophical Dialogue of the Religions, Instead of Clash of Civilizations in the Process of Globalization**". To činim radi svih nas, da budemo načisto na šta mislimo kad izgovorimo naslov teme o kojoj razgovaramo evo već dva dana..

Ključne riječi i sintagme iz naslova ovog našeg simpozija jesu: "filozofijski dijalog", "religije", "sukob civilizacija", "globalizacija".

Moj je dojam da je najvažnija među svim ovim riječima upravo riječ **dijalog**. Pritom želim napomenuti da je najvažniji upravo onaj dijalog koji se zbiva između Boga i čovjeka. Jer, šta su religije ako ne, prije i nakon svega, najdublji, najnutarniji i najsuptilniji dijalozi i, zapravo, susreti, između Boga kao takvog i čovjeka kao takvog?!⁴⁾ Bog je prvi i najvažniji čovjekov sabesjednik, i, zapravo, Bog je, kao čovjekov Stvoritelj, jedini iskreni čovjekov sabesjednik.

Taj čovjekov dijalog s Bogom u temelju je svakog valjanog odnosa i dijaloga čovjeka i čovjeka, čovjeka i prirode, čovjeka i povijesti... Velike svjetske religije jesu oduvijek učile ljudstvo prije svega tom dijalogu s dragim Bogom, a potom i dijalogu sa svijetom prirode i svijetom povijesti.

Islam za sebe tvrdi da se na svjetskoj pozornici javio kao jedno veliko pradaavno podsjećanje čovjeka na Boga, kao jedno veliko podsjećanje na dijalog s Bogom, našim Stvoriteljem.

Kako rekosmo, dijalog Boga i čovjeka priskrbljuje valjan temelj i neophodan kontekst svakom drugom čovjekovom dijalogu, pa i dijalogu, ako hoćete, čovjeka i jedne malehne krhke biljke. Čovjek koji nije u dijalogu s Bogom, taj je u opasnosti da pomisli da je upravo on, ako ne tvorac a ono barem gospodar, te krhke biljke! Stoga je po islamu čovjek odgovoran za stanje dijaloga čovječanstva i Boga.

Islam kao takav jeste jedno permanentno bdijenje nad čovjekovim dijalogom s Bogom, i tu je odgovor zašto Kur'an na mnogo mjesta skreće čovjeku pozornost na potrebu da **homo sapiens** pomno čita znakovlje Božije (**vestigia Dei**) na unutarnjim i vanjskim horizontima svijeta i na horizontima povijesti, sve to zarad pripreme da se s Bogom imadne valjan dijalog!

Ko valjano čita znakovlje na horizontima svijeta, taj će valjano stupiti u dijalog ne samo s Bogom, već i sa svim drugim, sa drugim ljudima, drugim religijama, drugim civilizacijama, drugim povijestima i (što je posebno važno danas, u dobu krize susreta čovjeka i prirode) stupit će u dostojanstven dijalog i sa svijetom prirode, u dijalog iz kojeg priroda neće izići obeščašćena i razdjevičena.

Rekoh **dijalog sa svijetom prirode**, te uzgred moram kazati da su moderne nauke, koje sudjeluju u pogledu na svijet kakav se danas imenuje scijentizmom, nastale na zaboravu čovjekova dijaloga s Bogom i čovjekova dijaloga sa svijetom prirode. Moderne nauke, sa scijentističkim pogledom na svijet, same po sebi predstavljaju stravičan monolog, monolog kao diktat, koji se pretvara u užasnu dreku i pobunu protiv nebesa i Boga. Posvuda u današnjem svijetu vidimo užasne posljedice djelovanja scijentizirajućeg, monološki orijentiranog uma.⁵⁾

Danas stojimo pred velikim pitanjem da li će se današnja globalizacija odvijati posredstvom modernih scijentizirajućih nauka koje ne znaju ni za Boga ni za dijalog, ili će se današnjem procesu globalizacije podariti duhovna komponentna iz riznica tradicionalnih učenja velikih svjetskih religija: judaizma, kršćanstva, islama, budizma...

Jedna arapska poslovice kaže: "**Pametnom čovjeku dovoljan je jedan jedini mig!**", te o modernom scijentizmu kao monologu, i opasnostima koje iz tog monologa prijete današnjoj globalizaciji, ne bih zasad više govorio.

Zašto filozofijski, a ne teologijski dijalog religija?

Nastavimo dalje naše razmišljanje o naslovu našeg simpozija i pitajmo: šta bi značio **filozofijski dijalog religija**, zbog toga što ima, naravno, mnogo svakovrsnih filozofija, pa i onih filozofija koje ne znaju ni same među sobom razgovarati, a kamoli da bi mogle pružiti pomoć religijama da zasjednu za dijalošku gozbu.

Duboko sam uvjeren da filozofijski dijalog religija o kojemu je riječ na ovom našem susretu, i koji uostalom ovdje promoviramo, proishodi iz najboljih tradicija onih evropskih i svjetskih judeo-kršćanskih, islamskih, budističkih... filozofijskih rukavaca tradicionalne naravi. Jer, nemoguće je da bezbožne filozofije podučavaju čovječanstvo bilo čemu, a kamoli lekcijama iz dijaloga.

Tradicionalne judeo-kršćanske, islamske, budističke... filozofije u dijalogu su s Bogom, ili, da budem sasvim jasan, *te filozofije vjeruju u dragog Boga, našeg Stvoritelja*. Uvijek je istinska filozofija vjerovala u dragog Boga. Bog je jedan po prirodi, govorili su filozofi od Parmenida do danas. U tom slučaju sintagmu "filozofijski dijalog", odnosno "filozofijski dijalog religija" islam (kakvog ja imam u svome srcu i na umu), dakako, pozdravlja i potpisuje s obje ruke. Objasniti ću domalo kasnije zašto islam od sveg srca podržava takav dijalog.

Nadalje, iz sklopa "filozofijski dijalog religija" nazire se uvjerenje da će se religije možda najbolje razumjeti preko svojih filozofija, ili barem preko filozofijskoga dijaloga. U tome ima dosta istine, jer religije se bolje razumiju preko filozofija koje su iz njih tradicionalno iznikle, negoli preko svojih teologijskih sistema. *Teologijski sistemi često su ne samo zatvarali samu vjeru u Boga, već i samog Boga, u beživotni sistem!* (Hegel je u ovom pogledu više utemeljitelj teološkog negoli filozofskog sistema. U njegovoj filozofiji Bog je zatvoren u sistem, zapravo, u Hegelovoj filozofiji sistem je postao Bogom).

Sa velikim tradicionalnim filozofijskim zdanjima nije bilo tako. Ta zdanja nisu postala taoci sistema. Naime, u tradicionalnoj je filozofiji čovjek, sve od vremena, recimo, Lao Cea, Parmenida, Majmonidesa, Augustina i Al-Ghazalija... bio slobodnije biće negoli u teološkim sistemima, a bez čovjekove slobode nema vjere u dragog Boga.

I još da dodam da je i dragom Bogu uvijek bilo bolje na stranicama istinskih tradicionalnih filozofija negoli na stranicama rigidnih teoloških sistema.

Kako je moja zadaća da ovdje ponudim jednu islamsku perspektivu na ovu generalnu temu dijaloga svjetskih religija u procesu globalizacije, odmah želim kazati da je islamu kao vjeri, ali i svim tradicionalnim filozofijskim rukavcima islama, pa često i mnogim pravnim i teološkim islamskim školama, bilo lahko stupiti u dijalog sa drugim filozofijskim tradicijama, onim judeo-kršćanstva, budizma i hinduizma. Jer, islam se kontekstualno uzglobio u povijest vjerničkog čovječanstva, tako da se stupanje islama na svjetsku scenu itekako ticalo svih velikih svjetskih religija.

Sam je islam u mnogim epohama svoje povijesti imao uspješne projekte duhovne i kulturno-civilizacijske globalizacije, zato što su u islamskom pogledu na svijet uvijek bila živa perenijalna filozofijska učenja (*al-hikmah al-khalidah, philosophia perennis*). Islam se od početka javio kao pronositelj univerzalnog, globalnog pozvanja i globalnog *Weltanschauunga*. A to je bilo moguće jer se islam pojavio u prostorima koji su bili dotada najobilježeniiji čovjekom. Čovjek Mediterana, čovjek Bliskog i Srednjeg istoka jeste čovjek dugotrajnog i dubokog ne samo religijskog iskustva. Takvom dugotrajno stjecanom ljudskom iskustvu ponudio se islam kao pogled na svijet koji u sebi njedri jednostavno učenje o Bogu, Jednom i Jedinom.

Iz tog vjerujućeg počela krenula je islamski inspirirana globalizacija, jer, naime, Bog je univerzalan, Bog je "globalan" ili, kako kaže Kur'an: **"A On je i na nebu Bog i na Zemlji Bog!"** (XLIII, 84.) Vjera u Njega, "Univerzalnog", "Globalnog" pokrenula je kod muslimanskog čovječanstva projekte globalizacije.

U vrijeme islamom inspirirane globalizacije nekoliko je jezika vršilo globalnu obrazovnu misiju od Istoka do Zapada, pisalo se arapskim, grčkim,

hebrejskim, perzijskim, turskim. Do danas je sačuvano na hiljade primjera vrijednih djela i prijevoda. Podsjećam tek uzgredno da je Zayd ibn Thabit, sekretar poslanika Muhammeda, jedan od mnogih muslimana prvog, odnosno osnog doba islama, koji su pisali na hebrejskom. Podsjećam također da je nekoliko stoljeća kasnije, u sklopu velike islamske civilizacije, jevrejski filozof Majmonides pisao na arapskom, da je Al-Biruni pisao i prevodio sa sanskrita, itd. itd. Hiljade je takvih glasovitih primjera. Prevodilački pokreti u Bagdadu, Damasku, Kairu, Aleksandriji, Granadi, Sevilji, Teheranu, Samarkandu itd. jesu pokreti koji se mogu s punim pravom označiti *islamski omogućenom globalizacijom*. Philip Hitti kaže da je islam izazvao najveće dotad poznate globalne procese u pismenosti i nauci.⁶⁾ Ne treba posebno spominjati da je iz vremena ovakve islamom inspirirane globalizacije nastala i sama Evropa kao geo-kulturni subjekt. Tako se Bibliji i antičkoj Grčkoj, kao neospornim temeljima Evrope, pridružio i treći temelj: islamska kultura i civilizacija.

Ovim intelektualnim angažiranjem islamska civilizacija je pokazala veličanstvene dijaloške sklonosti. Sve filozofijsko kulturno naslijeđe iz drevne Grčke, Irana, Indije i Kine, sve je to bez straha prevedeno i tumačeno kao vrijedno. U svem tom naslijeđu drugih kultura muslimani su pronalazili i, zapravo, prepoznali mnogo toga islamskog i prihvatili to kao svoje.

Ne bih mnogo posezao za historijom, ali ima mnogo razloga zašto je islam bez ksenofobije stupio u globalni dijalog sa drugim vjerama i civilizacijama.

Valja nam ovdje na prvom mjestu podsjetiti na krilaticu klasičnih islamskih autora koja veli: *"Kur'an je kosmos koji govori, kosmos je Kur'an koji šuti!"* Ova maksima znači, prije svega, sljedeće: **Što je na stranicama Kur'ana toga će biti i na stranicama svijeta, sve do Dana sudnjega!**

I, doista, imadnemo li na pameti ono što bih ovdje vrlo uvjetno nazvao "religijskom geografijom" na stranicama svijeta u vrijeme VII stoljeća poslije Božijeg navjestitelja Isaa, kad kur'anska svjetlica iz vječnosti stiže u svijet povijesti, vidjet ćemo sasvim jasno da Kur'an na svojim stranicama itekako često oslovljava tadašnje (a zapravo i sadašnje!) raznoliko vjerničko

čovječanstvo: jevreje, kršćane, obožavatelje vremena, vatropoklonike, obožavatelje Sunca, idolopoklonike... Na stranicama Kur'ana mi smo svjedoci događanja jednog velikog religijskog okupljanja, svjedoci smo univerzalnog i globalnog sabiranja a ne rasipanja. Mojsije i Isus nisu na stranicama Kur'ana "tuđi", naprotiv, oni su i "muslimanske pojave". Isto je i sa Nuhom (Noah), Ademom (Adam), Ibrahimom (Abrahamom) itd. Samo ime Abraham neki su muslimani čitali kao Brahman, kako bi islamskom svjetopogledu približili hinduizam.

U svemu ovome počiva veliki razlog zašto je pojava islama duboko kontekstualna, tj. i u duhovnom je, a ne samo u geografskom, kontekstu sa drugim svjetskim religijama.

Kur'an sa svim svjetskim religijskim denominacijama vodi dijalog, ponekada, dakako, ova Knjiga, izražavajući svoj stav, ulazi i u pokoju žestoku dijalošku besjedu oko stavova o Bogu kakvu u svojim teološkim sistemima imaju: jevreji, kršćani, vatropoklonici, materijalisti, obožavatelji vremena... **Ali jedan snažan dojam imate kad čitate Kur'an, što je od neizmjerne važnosti za povijest čovječanstva od VII stoljeća naovamo, a taj je da na stranicama Kur'ana ne govori "muslimanski Bog".** Nikada nećete u Kur'anu, niti u tradiciji Poslanika Muhammeda, niti u tradicionalnom islamskom filozofijskom mišljenju, niti pak u temeljnim pravnim školama islama... nikada tu nećete naći sintagmu "muslimanski Bog". Kazati da je Bog isključivo "muslimanski Bog" ravno je najvećem grijehu u islamu, čije je ime **shirk**, to jest ograničavanje Apsolutnosti Apsoluta na nešto što On, Apsolut, nije! Taj princip islama danas nam može itekako pomoći u duhovnom usmjeravanju i duhovnom obogaćivanju savremenog procesa globalizacije.

U Kur'anu govori Bog koji sebe priznaje, i traži da Ga se prizna, ne samo Bogom muslimanskog ljudstva, već i Bogom kršćana, jevreja, obožavatelja zvijezda, ukratko: **Bog Kur'ana jeste Bog svekolikog čovječanstva!** Vidimo to prije svega po duhu Kur'ana, po cjelini Kur'ana, vidimo to i po mnogim njegovim dijelovima, kao što je ovaj:

"Onima koji su vjerovali, i onima koji su bili jevreji, i kršćani, i sabijci, koji su u Allaha i Onaj Svijet vjerovali i dobra djela radili, pripada

nagrada njihova kod Gospodara njihova! Njima nema straha i oni neće očajavati!" (II, 62)

Štaviše, Bog u Kur'anu jeste Bog svih svjetova (*rabb al alamin*), vidljivih i nevidljivih. "Oslobađajući Boga" od ograničenja "svojetanja Boga" samo za određeni segment čovječanstva, Kur'an istovremeno oslobađa čovječanstvo od pojma "izabranog naroda". Ova činjenica je značila, i tada i sada, da knjiga Kur'an računa na svekoliko punoljetstvo čovjeka i čovječanstva.

Islam je diljem čovječanstva moćno proširio poruku da *Bog jeste Bog svih nas*, iz čeg slijedi da smo pred Bogom unaprijed svi jednaki.

Ta je činjenica bila od presudne važnosti za sve islamom inspirirane projekte globalizacije u prošlosti, ali je od velike važnosti i za ovaj najnoviji projekt globalizacije kojemu ne stoji u korijenu neka posebna vjera. *Ali, najnoviji projekt globalizacije na sve vjere, pa i islam, mora računati.*

I, da još dodam nešto vrlo zanimljivo kad je posrijedi islamski pogled na globalizaciju: **Islam kao ime, islam kao pojam jeste presudno zanimljiv. Islam znači predanost Bogu. To zvuči tako univerzalno, tako globalno!** Ime islam, tj. predanost Bogu, ne vezuje se za ime osobe, jer islam nije muhamedanstvo. Ime islam ne vezuje se za prvotni zavičaj u kojem je nastala ta vjera, jer islam nije arabizam. Mislim da je mojemu slušateljstvu posvemu jasno koje sve dalekosežne poruke iz ovako shvaćenog pojma islam pritiču današnjem valu globalizacije.

Islam je, konsekventno oslobađanju čovječanstva od kategorije "izabranog naroda", svojevremeno svoje projekte duhovne globalizacije opremio i snabdio mnogim drugim važnim mehanizmima, kao što je jednakost sveg ljudstva. Inaugurirao je kategoriju jednakosti svih jezika, svih plemena i naroda na platformi njihova međusobnog sporazumijevanja i upoznavanja.⁷⁾ Kur'an tu ideju jasno proklamira:

"O ljudi! Mi smo vas od muškarca i od žene stvorili i plemenima i narodima vas učinili, da biste se upoznavali! Od vas je kod Boga najplemenitiji onaj koji se Njega najviše boji." (Kur'an, XLIX, 13)

Razdijeljeni smo u plemena i u narode da bismo se, posredstvom naših razlika, što lakše upoznavali. Razlike su blagodat, a ne kamen

spoticanja. Kada bi na zemlji bili samo bijeli, čovječanstvo ne bi nalikovalo na sve boje zemljine gline! Moja različitost u odnosu na Tebe jeste onaj prostor gdje Ti možeš iskoračiti prema Meni, kao što i Tvoja različitost u odnosu na Mene jeste onaj prostor gdje Ja prema Tebi pravim iskorak! To je početak sporazumijevanja, a taj početak omogućavaju naše razlike.

Islam je u svojim projektima globalizacije uvijek uvažavao i respektirao razlike. Prema islamu, globalizacija nipošto ne smije značiti unifikaciju niti uniformizaciju. *Stranicama Kur'ana, ali isto tako i stranama čovječanstva kojima je islam dao svoj civilizacijski pečat, razliježe se slava Boga Koji je stvorio čovječanstvo različitih jezika i boja. Štaviše, različiti jezici kojima govorimo i različite boje naše kože jesu veličanstveni znak Božiji na horizontima kosmosa:*

“I od Njegovih znakova je i stvaranje nebesa i Zemlje, i različitost vaših jezika i vaših boja! U tome, zbilja, za znalce Znakova ima!” (Kur'an, XXX, 22)

Nismo došli ovdje propagirati islam, niti nam je cilj navoditi mnoge druge stavke Kur'ana koji su islamu vremenom priskrbili status moćne univerzalne vjere. Ali, želim kazati da sve te proklamacije Kur'ana stoje u samom temelju islamski prihvatljivih projekata globalizacije. Kad su kulturni obrasci posrijedi, islam je svojevremeno razvio svoj islamski Istok i svoj islamski Zapad. *Ali, formiranje islamskog Istoka i islamskog Zapada nije značilo negiranje i zatiranje jevrejskog Istoka i jevrejskog Zapada, niti negiranje i zatiranje kršćanskog Istoka i kršćanskog Zapada.* Nije potrebno posebno spominjati da kršćani i Jevreji, kao i mnoge druge monoteističke religijske zajednice, prema islamu imaju status nebeskih, tj. priznatih religija. Islam je davno proglasio načelo koegzistencije sa drugim vjerama. U gradovima islamskog istoka danas je na hiljade crkvenih tornjeva koji ukrašavaju panorame gradova zajedno sa džamijama. Jevreji u islamski globaliziranom svijetu nikada nisu doživjeli holokaust. Jevreji su, kao i mnogobrojne kršćanske denominacije, u muslimanskim carstvima imali svoje vlastite projekte globalizacije, koji su bili spravljeni po njihovoj vlastitoj mjeri.

Vjerujem da nisam sam u ovoj dvorani koji znade da se mnogo vremena prije Francuske revolucije i njezina pokliča: “Sloboda, bratstvo,

jednakost”, u svijetu sloboda živjela, ljudi smatrali braćom i bili jednaki u šansama. Opasno je ako današnja globalizacija bude zaboravna u tom pogledu i ukoliko se osloni samo na spisak sloboda nastalih tek odnedavno, u vihoru Francuske revolucije!

Extra Deum nulla salus

Vjerujem da sam u glavnim crtama iznio osnove sa kojih su startale raznolike islamske filozofije i učenja koja nam i danas, u današnjem definiranju globalizacije, mogu biti od velike koristi. Ovdje nam još predstoje mnoga važna pitanja, od kojih je, dakako, pitanje spasenja ono najvažnije.

Za spasenje se, naime, svima nama valja natjecati na Ovom svijetu. I globalizacija o kojoj govorimo ne smije biti puka materijalizacija i bezdušno bogaćenje. I sama globalizacija morala bi biti u vezi sa spasenjem, jer od načina kako živimo na Ovom svijetu umnogome ovisi kvalitet spasenja na Onom svijetu!

Ali, islam je, da tako kažem, olakšao proces spasenja. Kako god je proklamirao oslobođenje od statusa “izabranog naroda”, kako god je proklamirao oslobađanje od svećeničke, plemenske, nacionalne, rasne i lingvističke superiornosti jednih nad drugima, islam je, isto tako, proklamirao i oslobođenje od posredništva između Boga i čovjeka. Od prve do posljednje stranice Kur'ana odjekuje eho koji bih ja na latinski preveo riječima **Extra Deum nulla salus!** (Izvan Boga nema spasenja!)

U islamu, naime, samo Bog jeste Bog! Za sve je ljude, za sve je narode Bog podjednako Bog! To je jedna od temeljnih ideja islama.

Iz te ideje i iz njezina valjanog tumačenja danas možemo ubrati mnoge plodove za globalne procese. Ako Bog jeste Bog svih nas, onda je i Božije stvaranje, Njegova zemlja, naprimjer, za dobrobit svih nas. (Ali i mi svi moramo biti za dobrobit zemlje! Pa i za dobrobit neba!) Nadalje, u doktrini islama ne postoje isključivo kršćanski kontinenti, ne postoje isključivo islamski kontinenti, ne postoje isključivo budistički kontinenti!

K tome, islam ne regionalizira svijet na sveto i profano, jer na svakom koraku smo u području svetog i posvuda je Carstvo Božije. Posljedično tome, ne postoji isključivo kršćanski Zapad, niti postoji isključivo islamski Istok! *Posvuda su na Božijoj zemlji dobrodošle sve vjere, da žive jedna s drugom u onim stvarima gdje se može i jedna pored druge u onim stvarima gdje se mora!* To bi moralo postati važno načelo savremenog procesa globalizacije.

Savremeni globalni proces može iskoristiti mnoga perenijalna učenja islama, kao i perenijalna učenja drugih religija, i proklamirati ono što ja nazivam *multipliciranjem Jerusalema i Sarajeva po cijelom svijetu*. U Jerusalemu i Sarajevu su se susreli judaizam, kršćanstvo i islam. Taj je susret bio posljedica valjanog rada jednog koncepta globalizacije. Tamo su jedan uz drugi jevrejski, kršćanski i islamski hramovi. Legitimno je da i budisti u Jerusalemu i Sarajevu naprave svoje hramove, ako Božija volja naseli nekada i jedan broj budista u ove gradove.

Ali, ako savremeni proces globalizacije ne uzme u obzir prošle koncepte globalizacije i ako se ne posluži njihovim dobrim stranama, očekivati je da se današnji Jerusalem i Sarajevo nađu na ivici propasti.

Globalizacija versus Sukob civilizacija

Dva su koncepta koja se danas razvidno uočavaju u moćnim medijima kako Zapada tako i Istoka, **koncept globalizacije i koncept sukoba civilizacija**.

Ova su dva koncepta, premda međusobno suprotni, povezani kao voda u spojenim posudama. I glasovi globalizacije i glasovi sukoba civilizacija najjači su na Zapadu, a posebno su jaki na američkom Zapadu, i onom Zapadu koji govori engleskim jezikom. To govori da je Zapad danas u velikim dilemama, možda onakvim kakve u svojim djelima proriče Oswald Spengler. Dakako, propast Zapada, kao i propast bilo kojeg drugog današnjeg segmenta čovječanstva, nikome danas ne bi donijela unosnu žetvu. Svijet je oduvijek cjelina, današnji svijet pogotovu.

Mediji u arapskim zemljama, baveći se analizama pojma globalizacije, već su skovali domaću riječ za globalizaciju, **awlamah**. Dakako,

iznose se i strahovi o tome ima li zadnjih namjera u globalizaciji, ili je to mirniji put, rezervni put kojim maršira "sukob civilizacija".

Dopustite mi, stoga, da iznesem neke dileme prisutne u muslimanskim napisima o procesu globalizacije s jedne strane, i dvojbe o sukobu civilizacija, s druge.

Ne znam da li je mojemu slušateljstvu poznato da je sintagma "sukob civilizacija" upotrijebljena skoro prije sedamdeset godina. Naime, Basil Mathews u svojoj knjizi **Young islam on trek: A Study in the Clash of Civilizations**, koja je objavljena još 1926. godine u Londonu, koristi u samom naslovu sintagmu "sukob civilizacija". Za muslimane je posebno zanimljivo da je izdavač ove knjige **Church Missionary Society** u Londonu. Dakle, Huntington nije novina ni po čemu, i vjerovatno pripada istom krugu ili istom tipu mišljenja.

Ali, ono što je posebno znakovito jeste da se u svim nazovi-teorijama o "sukobu civilizacija" islam uzima kao neprijatelj, kao druga strana, ona nasuprotna, kao jedna antiteza.

Problem je sa teorijom o sukobu civilizacija što ona ima "tezu" i "antitezu", ali nema "sintezu". A danas sedam milijardi pripadnika čovječanstva itekako trebaju jednu sintezu, kako se naznačava i u naslovu ove moje besjede. Na proces globalizacije trebalo bi prije svega gledati kao na elastični proces sinteze, sinteze po mjeri svih velikih svjetskih religija i kultura.

Druga važna napomena odnosi se na usiljeno promoviranje procesa globalizacije. Ta usiljenost pridonosi lošem imidžu globalizacije, te se na globalizaciju u islamskom svijetu, opravdano ili ne, često gleda kao na modernizaciju, kao na prerusenu vesternizaciju.

Osnovni je tu problem pitanje sekularizma. Ukoliko se današnji proces globalizacije opredijeli za sekularističku putanju, ekonomsko izrabljivanje Juga od sjevera samo će biti pratilac ili nusproizvod duhovnog izrabljivanja.⁸⁾

Doista, ako je nosilac današnjeg vala globalizacije tehnički najmoćnija civilizacija danas, a to je sekularni Zapad, u tom slučaju se muslimanski mediji i intelektualci pitaju da li će misija tog vala globalizacije rezultirati u sekularizaciji islamskog, taoističkog, budističkog

čovječanstva? Spram takvog procesa globalizacije, ako jeste doista takav, izražavaju se rezerve i protivljenje. Takva se globalizacija ne razlikuje od kolonijalizma, s tim što je kolonijalizam nametao kršćanstvo i još uvijek nagovještavao jednu vjeru na vidiku, dok globalizacija, smatraju mnogi, nameće sekularizam bez ikakvog nagovještaja vjere u Boga. Muslimanski autori izražavaju veliku bojazan spram takvog mogućeg razvoja i tumačenja koncepta globalizacije.

Dakle, evidentni su strahovi spram toga da je proces globalizacije samo drugo ime za planetarni proces sekularizacije, te se "sukob civilizacija" u islamskom svijetu tumači često kao druga, grublja strana medalje procesa globalizacije. Stoga bi naše kršćanske kolege na Zapadu morali više poraditi na oduhovljenju današnjeg procesa globalizacije. Globalizacija neće nigdje uspjeti, bude li zaboravila na Boga. A u dobu mnogostrukih bombi koje je čovječanstvo proživjelo i iskusilo u XX stoljeću, koje je bilo tokom mnogih godina epoha diktature nacizma i komunizma, Bog nam je itekako potreban. Jer, "samo nas jedan Bog može spasiti", poručuje nam Heidegger. Spominjem ovdje nacizam i komunizam, i ne činim to nimalo slučajno, jer su nacizam i komunizam bili, također, zapadni pokušaji globalizacije.

Ako li ne prihvatimo duhovne vrijednosti naših religija kao sastavne vrijednosti globalizacije, ako li ne prihvatimo Boga za spasitelja, "spašavat će nas" opet Hitler i Staljin! Zasigurno je XX stoljeće pokazalo da nema trećeg puta. Iskustvo Evrope u ovom je pogledu jasno kao dan. Eto zašto još jedanput ponavljam da se naše kršćanske kolege moraju više uključiti u izgradnji duhovnih komponenti današnjeg procesa globalizacije.

Spomenuo bih na kraju ovoga moga predavanja da se daljnja dilema koja postoji odnosi na tehniku i na pitanje: da li je proces globalizacije zapravo proces širenja tehnike i tehničkog uma diljem svijeta. To jest, da li je proces globalizacije jednak procesu tehnicizacije svijeta?

Tehnika je danas postala biće za sebe, čovječanstvo posvuda trpi od neodgovornosti tehničkog uma. Ali, budući da je svijet jedan, izvoz neodgovornog tehničkog uma neće nikome, pa ni izvozniku, donijeti sreću niti dobru žetvu.

Sve ove dileme susreću se u jednoj jedinjoj tački, ili pitanju: Može li proces globalizacije uspjeti

ukoliko ga ne prati istinsko duhovno pozvanje, duboka i iskrena vjera u dragoga Boga?

Mislim da je odgovor islama odričan! XX stoljeće pokazalo je konačno da čovjek ne može zamijeniti Boga.

BILJEŠKE:

¹ Za Bosnu i Hercegovinu ja uvijek volim kazati da je to evropska zemlja potekla sa stranica Biblije i Kur'ana. Činjenica takvog duhovnog ishodišta podarila je mojoj domovini Bosni i Hercegovini zasigurno više sreće negoli nesreće. Rat koji je skoro razorio moju domovinu od 1992. - 1996. godine bio je antiglobalistički u svakom pogledu. Nažalost, rat protiv Bosne i Hercegovine Samuel Huntington tretirao je naprosto kao još jednu potvrdu, kao još jednu podnožnu bilješku u svojoj "studiji" o tzv. sukobu civilizacija. Ali, kao što je glupost zvana "sukob klasa" sišla sa stranica medija, tako i glupost zvana "sukob civilizacija" odlazi u zaborav.

² Rekao bih da ćemo tako, spašavajući Mjesec i Zemlju najbliže nebo, ostaviti našim unucima čiste i netaknute ostale slojeve azurnoga neba.

³ O ovome je šire pisao Edward Said u svojoj knjizi *Culture and Imperialism*, kao i u djelu *Orientalism*.

⁴ Islamski mistici često su definirali islam kao "susret Boga kao takvog i čovjeka kao takvog."

⁵ O današnjoj krizi susreta čovjeka i prirode vidi Seyyed Hossein Nasr, *Man and Nature*, London 1968., Allen and Unwin.

⁶ Philip K. Hitti u svome djelu **History of The Arabs** (Macmillan International College Editions, London, 1981.) kaže: ... but what has rendered this age especially illustrious in world annals is the fact that it witnessed the most momentous intellectual awakening in the history of Islam and one of the most significant in the whole history of thought and culture." (p. 306).

⁷ O pojmu upoznavanja i sporazumijevanja različitih naroda, koji je ključni u Kur'anu, vidi šire u raspravi Chandra Muzaffar, *Globalisation and Global Equity*, objavljenu u *Commentary (International Movement For A Just World)*, Number 37, Selangor, June 2000.

⁸ O opasnostima ekonomskog izrabljivanja vidi Chandra Muzaffar, **The Global Rich and the Global Poor: Seeking the Middle Path**, *Commentary - International Movement For A Just World*, Number 40, Selangor, September 2000.